

ЗМІСТ

1. Економіка з двома іксами	9
2. За лаштунками великих даних	39
3. Під контролем необхідностей	69
4. Непереконливі пояснення, непростиме поведження	94
5. З любові, не за гроші	119
6. Утеча з кухні	143
7. Покарання за материнство	171
8. Фанатики мозку	200
9. Поразка рівної платні	219
10. Різдво на 80%	237
11. Фінансові тирані	252
12. Володіти своїм	278
13. Вихід на міжнародний ринок	305
14. Шлях до спокути	330
<i>Епілог. Наступні кроки</i>	<i>334</i>
<i>Подяки</i>	<i>348</i>
<i>Вибрана бібліографія</i>	<i>352</i>
<i>Примітки</i>	<i>356</i>

Правда звільнить тебе, але спершу збісить.

Глорія Стайнем

1 ЕКОНОМІКА

З ДВОМА ІКСАМИ

Поки машина кружляла неосвітленими вулицями Аккри*, мое серце калатало. Водій пояснював мені, що діялося за вікнами авто, і голос його був сповнений люті й смутку.

Сотні бездомних дівчат-підлітків сновигали крізь ніч, наче тіні. Деякі були напівоголені й обмивалися з відер, бо не мали місця, де усамітнитися. Інші спали, збившись у купи. «Вони тікають зі своїх сіл, — пояснив водій. — Їхні батьки хочуть продати їх незнайомому чоловікові, якому вони стануть за дружину, а тоді працюватимуть як худоба вдень і коритимуться його бажанням уночі. Вони тікають до міста, бо вірять, що тут знайдуть порятунок».

У багатьох я побачила вагітні животи або немовлят на руках. Згвалтування було буденною річчю в селах, як сказав мені водій, але й міські вулиці нічим не кращі. «Уже маємо ціле покоління, яке виросло на вулиці від самого народження, — сказав він зболено. — Вони так і не дізнаються, що таке сім'я або громада. Як їм навчитися відрізняти хороше від поганого? Що станеться з Ганою, коли ці діти подорослішають?»

* Столиця Гани сауні. — Тут і далі, якщо не зазначено іншого, примітки перекладачки.

Багато дівчат працювало на ринках, носило за покупцями їхній крам у кошиках на головах, але дехто вдавався до проституції. Ще деякі з них ставали заручницями цілком стародавнього жахіття: работоргівлі, яка досі розповзається із Західної Африки й живить широкі кримінальні кола у всьому світі.

Коли я переступила поріг готельного лобі, здавалося, наче я потрапила сюди з іншого виміру. Я вже давно займаюся польовою роботою серед найбільш бідних людей цього світу, але нічим ще не була збентежена так сильно, як моїм першим вечором у Гані.

Того пообіддя я приїхала, щоб розпочати перспективний проєкт: моя команда з Оксфорду мала випробувати одну інтервенцію, спроможну допомогти дівчатам із сіл залишитися в школі, а не покинути її. Це була дуже проста річ — забезпечення безкоштовними гігієнічними прокладками, — але варта спроби. Допомога дівчатам у закінченні середньої школи вже зарекомендувала себе як могутній стимулятор економіки. Освічені жінки покращують якість робочої сили й збільшують її, чим стимулюють зростання. А ще дівчата, які мають повну середню освіту, також зазвичай пізніше народжують свою першу дитину й тому мають менше дітей загалом, що призупиняє лавиноподібне зростання кількості населення. Освічені жінки також по-іншому виховують власних дітей, докладають зусиль, щоб вони закінчили школу, добре харчувалися й отримували належний медичний догляд. Ці матері розривають руйнівне коло бідності, яке душить Африку.

Але того вечора я зустріла людей, які показали мені, що стається, коли сили, що вимушують дівчат кидати шкільне навчання, водночас вимушують їх тікати з дому. Ці дівчата у своїй відчайдушній втечі розкручували низхідну спіраль, яка опромінювала небезпекою та стражданням покоління в цілому регіоні. Я розуміла, що ця руйнівна сила котилася по всьому світу, несучи насильство й нестабільність до інших країн, адже торгівля людьми — це одна з найприбутковіших видів діяльності у міжнародному злочинному світі. Досвід, пережитий того вечора, назавжди змінив моє розуміння своєї роботи. Також він показав мені, що необхідно поспішати, і відтоді я ніколи про це не забувала.

Основна ідея цієї книжки базується на факті, в який багатьом важко повірити: економічна рівність жінок покладе край тим бідам, які найдорожче обходяться світові, та водночас принесе добробут усім. На цих сторінках я розкажу ще не одну історію на кшталт цієї, з напівтемряви в Аккрі. Я буду звертатися до особистих досвідів з усього світу, від селищ в Африці до нетрів в Азії, але також і з переговорних кімнат у Лондоні та університетів у США. У процесі своєї розповіді я покажу, як сценарій економічного виключення повторюється знову й знову в усіх цих місцях — і завжди з негативними наслідками.

Безпрецедентний обсяг даних, який став доступним після 2005 року, відкриває нам ось яку реальність: яскраво виражена економічна нерівність притаманна жіночому населенню будь-якої країни, і в кожній працює той самий механізм, що утримує цю нерівність у силі. Повсюди перешкоди економічній включеності жінок простягаються далеко за межі роботи й заробітної плати та охоплюють питання власності, капіталу, кредитів і ринків. Ці економічні перепони в поєднанні з культурними обмеженнями, які здебільшого накладаються на жінок (обмежена мобільність, репродуктивна незахищеність і постійно присутня загроза насильства), формують тіньову економіку, унікальну саме для жінок. Я називаю її *економікою з двома іксами*.

Якби світова спільнота вирішила подолати економічні перешкоди, з якими стикаються жінки, ми вступили б у добу небаченого миру й процвітання. Протягом останнього десятиліття розпочався неширокий рух, керований саме цим — наміром зламати бар'єри. Хоч він і досі нечисленний, цей рух за економічне увладнення* жінок уже може вважатися всесвітнім і похвалитися дедалі більшим числом могутніх інституцій серед своїх партнерів: національних урядів, міжнародних агенцій, великих фондів, всесвітніх благодійних, релігійних організацій і міжнародних корпорацій.

* У цій книжці ми будемо використовувати термін «увладнення» як аналог англійського слова empowerment (процес набуття автономії та впевненості, особливо в питаннях контролю за своїм життям і дотримання своїх прав), український переклад якого поки що не цілком усталений.

Я брала участь у русі за економічне урядування жінок від самого початку його існування. Спершу я займалася дослідженням, щоб підібрати спосіб допомоги жінкам набути фінансової автономії. На початку я працювала в сільській місцевості, особливо в Африці. Я випробовувала як свої, так і чужі ідеї, та працювала сам на сам із жінками з різних країн і в різних обставинах. Також я організовувала щорічне зібрання фахівчинь і фахівців із економічного урядування жінок під назвою «Перерозподіл влади: форум для жінок у світовій економіці». Під час цієї події люди, що працювали над завданнями руху, могли поділитися своїми знаннями. У 2015 році мої пріоритети змінилися. Хоча я й далі працюю над дослідженнями у віддалених регіонах, тепер я також беру участь в обговореннях всесвітніх реформ на високому політичному рівні, і ці обговорення приводять мене до столиць багатьох країн.

Я часто спостерігаю речі, в які важко повірити. Міністри фінансів великих країн, які визначають світову економіку, підривають зусилля захисниць жінок, поводяться із ними, наче із членкинями якогось жіночого гуртка. Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС) або «Велика двадцятка» можуть провести жіночий тиждень, заснувати учасницьку групу або навіть додати якісь слова про жінок до свого комюніке, але відмовляються враховувати нагальні потреби половини свого населення під час планування. Вони не хочуть знати, як виключення жінок завдає шкоди їхнім економікам або як включення жінок до національного бюджетування може принести саме те зростання, якого вони так затято прагнуть. Вони відкидають економіку з двома іксами, керуючись лише власними упередженнями.

Саме тому мені потрібні ви. Пишучи цю книжку, я сподіваюся залучити багато голосів, рук і голів до справи економічної включеності жінок. Я пропоную конкретні, слушні й ефективні дії. Я прошу вас долучитися до цього руху, незалежно від вашої сексуальної й гендерної ідентичності, раси чи походження. Я звертаюся до вас незалежно від того, працюєте ви на фабриці, в офісі, на фермі, вдома чи онлайн. Щоразу, коли в цій книжці я кажу: «Ми маємо зробити ось це...» або «Ми можемо вважати, що...», — я маю на увазі *всіх нас*.

Чому тільки зараз ми починаємо дізнаватися про цю тіньову економіку? Раніше цьому перешкоджали дві речі: відсутність даних і зашорений погляд на наші системи обміну. Усі економічні оцінки фокусуються на обміні грошми, але велика частина економічного внеску жінок, як-от домашнє виробництво або сільськогосподарська праця, залишаються безоплатними. До того ж найменша одиниця даних, якою ми зазвичай оперуємо, це домогосподарство, в якому жіночий заробіток зазвичай приписують голові господарства, чоловікові. Лише цих двох чинників було достатньо, щоб наші системи не помічали жіночої економічної активності протягом більшості часу.

Гірше того, інституції від університетів до урядів переважно не збирали й не аналізували дані з поправкою на гендер. На етапі жіночої боротьби за права в 1970-ті в академічному середовищі жінок майже не було; як наслідок, жодна наукова дисципліна не досліджувала всерйоз жіночі питання. За останні 50 років, коли науковиць стало більше й серед них достатньо видатних, дисципліни одна за одною — історія, антропологія, психологія, соціобіологія, археологія, медицина й біологія — зазнали трансформацій завдяки одному простому питанню: а як щодо жінок? Утім, залишається кілька сфер, досі не торканих цією хвилею інтелектуальних перемін, і економіка — одна з них. А тим часом відсутність цілісних даних, розділених за гендером, означала, що порівняти добробут жінок *тут* і *там*, а також *зараз* відносно до *тоді* на системному рівні було неможливо.

Та найбільшою перепоною було презирство, яке економісти відчувають до жінок. Саме воно не давало їм зацікавитися цим питанням. Люди, які тиснуть на кнопки державних економік, отримують свою освіту на економічних факультетах університетів, де їх навчають уявляти економіку як незворушну машину, піднесену вище таких речей, як гендерна нерівність. У тих самих університетах економісти навчаються зневажати й ігнорувати жінок як клас.

Ворожість чоловіків-економістів до жінок нещодавно стала предметом статей у *The New York Times*, *The Washington Post*, *Financial Times* та *The Economist*. Увагу преси розпалило дослі-

дження, яке продемонструвало (у приголомшливих деталях), що економісти говорять про жінок у приватних розмовах. Щоб виявити, чи говорять економісти про жінок і чоловіків по-різному, коли не контролюють себе, було проаналізовано мільйон постів із онлайнового форуму, де студенти й викладачі пліткують про своїх колег. Словами, які найчастіше вживали щодо колег-жінок, виявилися: *сексі, лесбійка, сексизм, цицьки, анальний, одружується, фемінацистка, шльондра, сексуальна, вагіна, вагітна, вагітність, гарненька, одружуватися, обдирати, розкішна, хтива, запасти, гарна, секретарка, покинути, шопінг, побачення, неприбуткова організація, наміри, приваблива, зустрічався та проститутка*. Слова, які вживали зі згадками про колег-чоловіків: *математик, ціна, радник, підручник, мотивований, Вортон**, *цілі, Нобель і філософ*. Економістки розповіли журналістам, що цей список цілком відбиває те, як старші економісти вчать молодше покоління колег принижувати жінок¹.

На економічних факультетах університетів переважання чоловіків найпомітніше — навіть більше, ніж на STEM-спеціальностях (тобто спеціальностях, присвячених природничим наукам, технологіям, інженерній справі й математиці). Завдяки тому, що жінок у природничих науках побільшало, понад половину ступенів Ph.D. в цих галузях у деяких країнах (як-от у Сполучених Штатах) отримують жінки, але в економіці — менше третини². Представленість жінок у цій галузі не поліпшувалась вже довгі десятиліття, бо економісти не бачать жодної проблеми в такому гендерному балансі. Економістка Шеллі Лундберг пояснює це так: «Здоровий глузд підказує, що розмаїття в більшості дисциплін — це добре. Але мейнстримна економіка це відкидає — думаю, в цьому відбивається готовність вірити, що відсутність розмаїття є найефективнішим ринковим результатом. Економісти більше за інших схильні вірити, що, якщо в їхній сфері мало жінок, це просто означає, що жінки не дуже зацікавлені або не дуже в ній продуктивні»³.

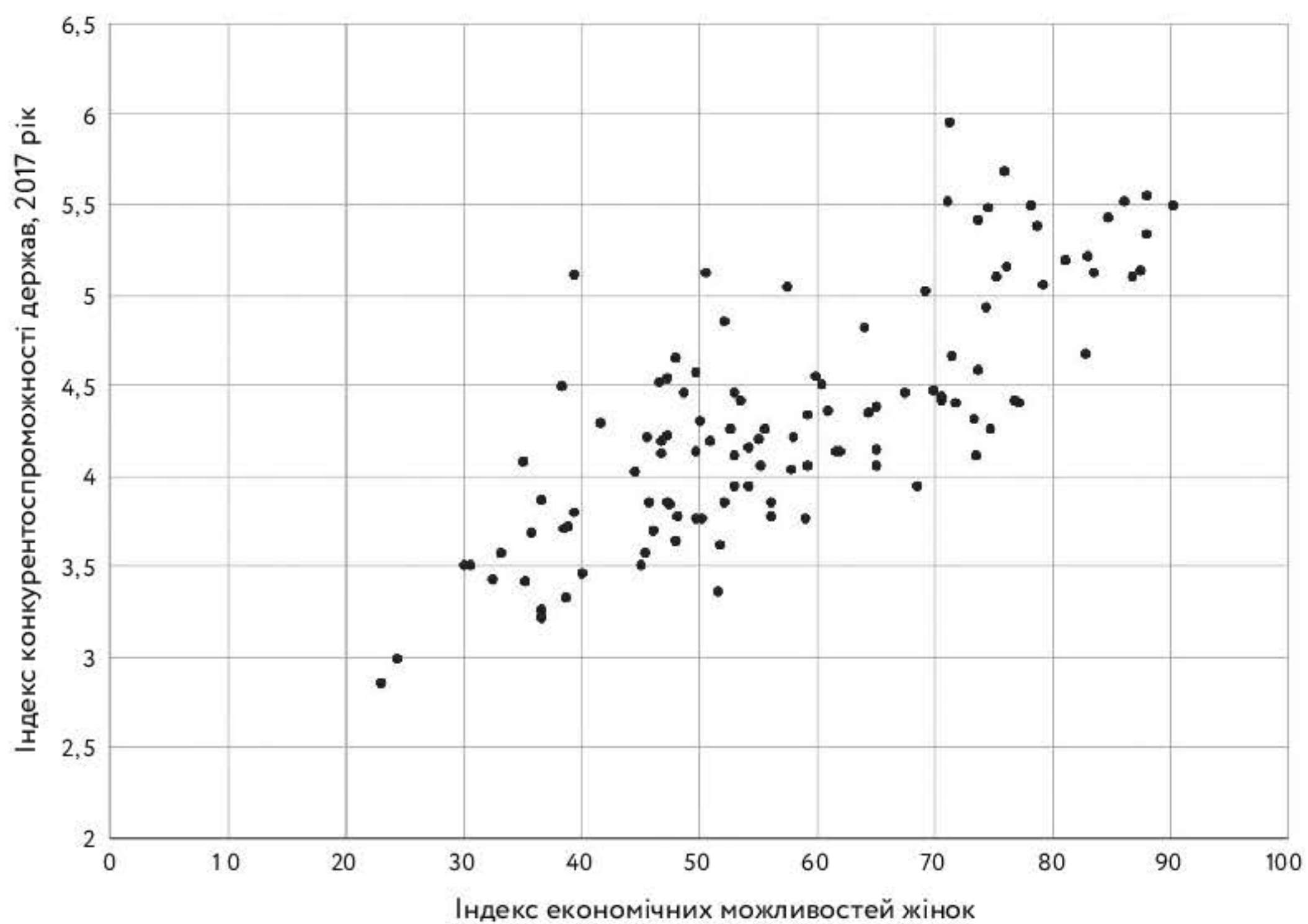
* Найстарша колегіальна школа бізнесу у світі.

Культура економічних кафедр, втім, переконливо пропонує інше пояснення. 48 % жінок — професорок економіки заявляють, що стикалися з дискримінацією за статтю на роботі. Можна говорити про всепроникну атмосферу булінгу: багато хто згадує про презентації економічних досліджень, яких вимагають від нових співробітників, молодших професорів і студентів-докторантів, які завжди стають об'єктом агресивної прискіпливості професорів, які «намагаються пришпилити спікера до дошки». На наукових конференціях 46 % жінок не відповідають на питання й не презентують свої ідеї, бо бояться, що до них поставляться упереджено. У 2018 році Американська економічна асоціація визнала, що мізогінія в галузі призводить до «неприйнятної поведінки, яка не припиняється через мовчазне толерування». Лія Бустан, економістка з Принстона, пояснює, що професори економіки розглядають жінок як нижчий клас, поява якого в професії загрожує їхньому статусу. Тому ці науковці принижують і залякують жінок, сподіваючись віднадити їх від сфери — і таким чином зберегти свій престиж⁴.

Економіка як дисципліна має величезний вплив на суспільство завдяки своїй дорадчій ролі при урядах. «Якщо системна гендерна упередженість викривлює погляд економічної сфери на речі, — написав *The Economist*, — то це спричиняє наслідки для тих, хто створює політики, та інших акторів, що звертаються до економістів-науковців, шукаючи аналізу, поради чи мудрості»⁵. Упередженість професорів економіки до реальних жінок перетворюється на негативне ставлення до жіночих питань в економіці та заважає економіці з двома іксами посісти належне місце у світовому порядку денному.

Філософія, яка стоїть за цією безкомпромісною позою, сама собою є значним бар'єром. Найперший її принцип: економіка базується на колективних вчинках раціональних, поінформованих індивідів, які діють незалежно й роблять вільний вибір на свою користь. Така економіка, якщо позбавити її зовнішніх впливів, буцімто має призвести до оптимальних результатів для всіх — попри їхню позірну нерівність, — так, наче нею керує славнозвісна «невидима рука», описана Адамом Смітом. Якщо

ЕКОНОМІЧНІ МОЖЛИВОСТІ ЖІНОК І ДЕРЖАВНА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ

ЕКОНОМІЧНІ МОЖЛИВОСТІ ЖІНОК І ВВП

